

ΙΔΡΥΜΑ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΣΠΥΡΟΣ ΚΩΝ. ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ

**Ο ΓΛΥΠΤΗΣ ΦΑΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΡΕΙΣ ΟΡΕΙΧΑΛΚΙΝΕΣ «ΙΣΤΟΡΙΕΣ» ΤΟΥ
ΣΤΗΝ ΚΟΡΙΝΘΙΑ**

ΑΝΑΤΥΠΟ

**ΠΡΑΚΤΙΚΑ Γ' ΠΑΓΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ
ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ Ι.Κ.Μ.**

ΚΙΑΤΟ 2009

Σπύρος Κων. Μιχόπουλος

Τ. Επόπτης Πρωτοβαθμίου Εκπαιδεύσεως

Ο ΓΛΥΠΤΗΣ ΦΑΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΡΕΙΣ ΟΡΕΙΧΑΛΚΙΝΕΣ «ΙΣΤΟΡΙΕΣ» ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΡΙΝΘΙΑ

ΛΟΙΒΗ ΚΑΙ ΝΕΚΥΙΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ

*«Ἄνδρες ἐποίησαν σοφίαισιν
καλόν ἄγαλμα!...»*

Φάνης Σακελλαρίου

Αντί προλόγου

Οφείλω εκ προοιμίου να ειπώ κυρίες και κύριοι ότι με τον αείμνηστο Φάνη Σακελλαρίου, πέρα από τους επίκτητους συγγενικούς δεσμούς των οικογενειών μας, με συνέδεε στενή φιλική σχέση μισού και πλέον αιώνα, που κράτησε αδιατάραχτη μέχρι την «παρά δῆμον ὀνειρώων» όπως λέει και ο ποιητής εκδημίαν του, που συνέβη στην ώριμη ηλικία των 89 χρόνων του στις 14 Μαρτίου του 2000.

Η φιλία μας αυτή μου έδωσε τη δυνατότητα να έχω στο αρχείο μου πλούσιο και κυρίως πρωτογενές υλικό γύρω από τη ζωή του και το έργο του και από τα δεδομένα αυτά πηγά-

1 Το απόφθεγμα που προτίθεται εδώ είναι από το Extrait du livre biographie et oeuvre du sculpteur Fanis Sacellariou που εκδόθηκε στα γαλλικά για τα αποκαλυπτήρια του αγάλματος «Ο Μέγας Θεός Παν» του Φ. Σακελλαρίου που στήθηκε το 1996 στο ειδυλλιακό πάρκο Les Buttes de Chaumont στο Παρίσι.

ζουν όσα άντλησα για τη σύνθεση αυτής της εισήγησης.

Όσόςο πρέπει να ειπώ ότι η εισήγησή μου θα είναι έξω από τους κανόνες που θεωρούνται επιβεβλημένοι σε αυτού του είδους τις εργασίες και βέβαια κάπως «ανορθόδοξη» ως προς τις προϋποθέσεις που απαιτούνται σε παρουσιάσεις θεμάτων εικαστικού περιεχομένου, αφού ο ομιλών ούτε κριτικός της τέχνης είναι, ούτε και διεκδικεί τέτοιες περγαμνές. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση, δε θα χρειαστεί να μας εξηγήσουν και να αναλύσουν τα εικαστικά που κρύβονται στα έργα του Σακελλαρίου κάποιοι τεχνοκρίτες, αφού γι' αυτά θα μας μιλήσει ο ίδιος ο δημιουργός τους, μέσα από μια σειρά συνομιλιών μας που έχω καταγράψει πριν από πολύ καιρό στο μαγνητόφωνο. Να ειπώ ακόμη ότι για κάποια από τα έργα του έχουν δημοσιευθεί παλαιότερα, με την έγκρισή του, κείμενά μου σε διάφορα έντυπα.

Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις και στα στενά έστω περιθώρια μιας εισήγησης, θα προηγηθεί μια όσο γίνεται σύντομη βιογραφική σκιαγραφία του χαρισματικού αυτού καλλιτέχνη και θα ακολουθήσει μια κάπως εκτενέστερη παρουσίαση των συγκεκριμένων έργων του, που θα ακούσουμε από τον ίδιο τον δημιουργό τους, ξαναφέροντάς τον για λίγο πίσω στη ζωή, έργων που αναφέρονται εδώ ως τρεις «ορεικάλκινες ιστορίες» του Σακελλαρίου, που έχουν στηθεί στην Κορινθία.

Αυτές είναι: ο μέγας Νικηταράς ο Τούρκοφάγος στην έξοδο της Κλεισούρας κοντά στο Χιλιομόδι, ο Αναγνώστης Πέππεζάς πάνω από το Κιάτο και ο μπτροπολίτης Κορινθίας Δαμασκηνός και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος και προς καιρόν αντιβασιλέας, που στήθηκε στην πλατεία Μπτροπόλεως των Αθηνών και αντίγραφό του στην Κόρινθο.

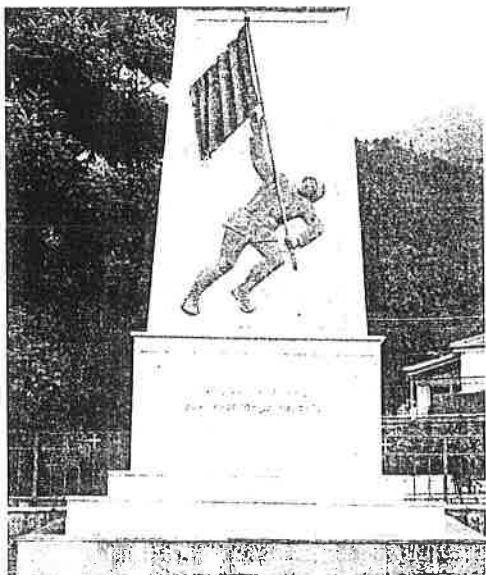
Κλείνοντας το προλογικό αυτό σημείωμα να ειπώ ότι η ζωή του Φάνη Σακελλαρίου ήταν μια ζωή αφιερωμένη στην τέχνη. Ποιητής και μύστης της γλυπτικής, απεικόνισε στα μνημειακά έργα του την ψυχή των ηρώων του και έδωσε φωνή στα σιωπηλά πλάσματα των χεριών του και όπως λέει ο Πλούταρχος *«ιερείς δέ και μύστας και μυσταγωγούς αναλαβών και τοις όπλοις περικαλύψας ήγεν έν κόσμω μετά σιωπής θέαμα σεμνόν επιδεικνύμενος²»*.

Κι ενώ το έργο του βρίσκεται σε απόσταση αιώνων από εκείνο του περιώνυμου συμπατριώτη μας, του αρχαίου Σικυώνιου γλύπτη Λύσιππου, είναι τόσο κοντά σ' αυτό, που θαρρείς ότι βγήκε από το κυτίριο του αρχαίου χαλκοπλάστη και αποτελεί την αναγέννηση της αρχαίας γλυπτικής τέχνης της Σικυώνιας Σχολής και τη συνέχειά της.

Μια σύντομη βιογραφική σκιαγραφία του γλύπτη

Ο Φάνης Σακελλαρίου, καταγόμενος από την «Ομηρική και παμφιλιάτη του Στυμφαλία», όπως αρεσκοίταν να αποκαλεί τον τόπο της καταγωγής του, γεννήθηκε στην Αθήνα. Το πατρογονικό του σπίτι στη Λαύκα της Στυμφαλίας, δωρεά της οικογένειας Σακελλαρίου στο Σύλλογο της Αδελφότητας Λαυκιωτών, έχει διαμορφωθεί σήμερα

2 Πλούταρχου Βίοι Παράλληλοι, Αλκιβιάδης, 34

Εικ. 1. Το μνημείο των πεσόντων της Λαύκας

σε ξενώνα, ενώ στην πλατεία του κωριού δεσπόζει το μνημείο των πεσόντων, που ο ίδιος σχεδίασε και έστησε, κοσμούμενο με το εξάισιο ανάγλυφο έργο του που παριστάνει ανδρείο πολεμιστή τη στιγμή που πέφτει για την Πατρίδα (εικ. 1).

Σε βρεφική ακόμα ηλικία έμεινε ορφανός από τη μητέρα του και παιδάκι μόλις επτά ετών και από τον πατέρα του. Τα πρώτα μαθητικά του χρόνια τα πέρασε ως εσωτερικός τρόφιμος σε σχολεία των Αθηνών, όπου και πρωτοεκδηλώθηκε το πηγαίο ταλέντο του. Μαθητής ακόμα του Δημοτικού Σχολείου χαράζει σε κεραμίδια και σε μαλτεζόπλακες

διάφορες φιγούρες δικής του εμπνεύσεως και μορφές πρώων. Σε μια από αυτές είχε χαράξει τη μορφή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, λες και το παιδικό αυτό σκαρίφημα ήταν προφητικό μήνυμα ότι θα έφτιαχνε τον έφιππο ανδριάντα του Γέρου του Μοριά, που ως γλύπτης πλέον έστησε στην πλατεία Άρεως στην Τρίπολη.

Μετά το πέρας των γυμνασιακών του σπουδών εισάγεται πρώτος στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου, όπου και μαθητεύει κοντά στους μεγάλους δασκάλους της γλυπτικής τέχνης Κων. Δημητριάδη και Θωμά Θωμόπουλο και ασκείται στα εργαστήριά τους. Για ένα διάστημα παρακολουθεί και μαθήματα ζωγραφικής κοντά στον Παρθένη, ύστερα από ειδική πρόσκληση του ζωγράφου³. Παράλληλα σπουδάζει ανατομία του ανθρωπίνου σώματος με τον καθηγητή της Ιατρικής Γ. Σκλαβούνο και Ιστορία της Τέχνης με τους Ζαχαρία Παπαντωνίου και Σωκράτη Κουγέα⁴. Από μια αγαθή συγκυρία, ως έφηβος γίνεται μέλος της πνευματικής οικογένειας του διάσημου αρχαιολόγου, τεχνοκρίτη και διευθυντού τότε του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου των Αθηνών Αλεξάνδρου Φιλαδελφεύς, την οποία αποτελούσαν σπουδαίοι άνθρωποι των γραμμάτων και της τέχνης, μεταξύ των οποίων ο Ξενόπουλος, ο Άγγελος και η Εύα Σικελιανού, ο Μαλακάσης, ο Βάρναλης, ο Ορλάνδος, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου κ.ά.

Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς, όταν κατά τύχη είδε κάποια από τα σχέδια και τα γλυπτά που επιχειρούσε να κάμει ο φοιτητής της Σχολής Καλών Τεχνών Φάνης

3 Εγκυκλ. Λεξικό Πάπυρος Larousse Britannica, τομ. 53, σελ. 64

4 Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, Τομ. 4, σελ. 128, εκδ. Μέλισσα

Εικ. 2. Ο Καβάφης σε πέτρα

Σακελλαρίου, σημειώνει πίσω σ' ένα από τα σχέδιά του: «Αυτό το παιδί είναι καταπληκτικό. Έχει μια πρόωπη ωριμότητα σε συλλήψεις και εκτελέσεις. Είναι σα να έχει διαβάσει τον Δάντη⁵».

Ύστερα από αυτό ο Φιλαδελφεύς παίρνει «αυτό το παιδί» στην πνευματική του, όπως είπαμε, οικογένεια και στάθηκε σύμβουλός του και οδηγός του. Ως διευθυντής του Αρχαιολογικού Μουσείου των Αθηνών, δίδει την ευκαιρία στο φοιτητή Φάνη Σακελλαρίου να έχει ως πρώτο εργαστηριακό χώρο γλυπτικής το εργαστήριο του Μουσείου, όπου και μαθαίνει τα «μυστικά» της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής τέχνης.

Στο χώρο αυτό σμιλεύει σε έναν όγκο πέτρας μια προτομή του Καβάφη⁶. (εικ. 2). Το έργο αυτό θεωρήθηκε πρω-

τοποριακό στην τεχνοτροπία του και εντυπωσίασε τους καλλιτεχνικούς κύκλους της εποχής εκείνης. Κάποτε που πήγαμε μαζί στο εργαστήριό του και το παρατηρούσα με περιέργεια, μου είπε: «Τον πέτρινο Καβάφη των φοιτητικών μου χρόνων που βλέπεις τον υπογράφων ακόμη και σήμερα».

Η πέτρινη και κάπως τραγική αυτή προτομή μπορούμε να ειπούμε ότι στάθηκε η απαρχή μιας μεγάλης σειράς εξαιρετων έργων του Σακελλαρίου, τα οποία, όπως θα ειδούμε στη συνέχεια, τεχνούργησε κατά τη διάρκεια της έξοχης καλλιτεχνικής του πορείας.

Φοιτητής ακόμη στα τελευταία χρόνια των σπουδών του ο Φάνης Σακελλαρίου αποκτά δικό του ατομικό εργαστήριο και μετά την αποφοίτησή του από τη Σχολή πλάθει τα πρώτα ενυπόγραφα και υπεύθυνα έργα του, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται τα: Βοσκός της Αρκαδίας, Αναπαυόμενος έφηβος, Κόρη σε ρεμβασμό, Κορμός άνδρος κ.ά. Ένα από αυτά είναι και η «Κεφαλή κόρης» που βλέπουμε εδώ για να πάρουμε μια ιδέα της τεχνοτροπίας των πρώτων του έργων (εικ. 3).

Με τα έργα αυτά παίρνει μέρος σε ομαδικές εκθέσεις, που έγιναν πριν από τον πόλεμο, και στην Α΄ Πανελλήνια έκθεση γλυπτικής που έγινε στην Αθήνα το 1939 και θεωρήθηκε σπουδαίο καλλιτεχνικό γεγονός. Οι κριτικές που δημοσιεύονται

5 Ν. Καλογερόπουλος, Απόσπασμα από το «Extrait du livre». Βιογραφία και έργα του γλύπτη Φάνη Σακελλαρίου. Παρίσι 1996.

6 Η φωτογραφία της προτομής του Καβάφη δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στη «Φιλολογική Πρωτοχρονιά» του 1953.

στον Αθηναϊκό τύπο⁷ της εποχής είναι διθυραμβικές για τον πρωτοεμφανιζόμενο καλλιτέχνη Φάνη Σακελλαρίου και προαναγγέλλουν την έλευση ενός μεγάλου γλύπτη, αντάξιου των μεγάλων αρχαίων Ελλήνων ομότεχνων του. Και δεν έπεσαν έξω.

Η λαίλαπα του πολέμου του 1940 και η κατοχή που ακολούθησε, αλλά και απρόσμενες προσωπικές τού περιπέτειες και ταλαιπωρίες που σημάδεψαν τη ζωή του, του έφεραν οικονομικά καταστροφή, η οποία κορυφώθηκε με την αιώλεια του εργαστηρίου του και τη διασπορά των έργων του. Όλα αυτά τα αντιμετώπισε με περισσή αξιοπρέπεια, στάθηκε όρθιος, και ξανάρχισε από την αρχή.

Μετά τον πόλεμο ανασυγκροτείται και φεύγει για τη Γαλλία και την Ιταλία, όπου ειδικεύεται στις τεχνικές του παντογράφου και της χαλκοχυτικής, στα διεθνούς φήμης εργαστήρια και κυτήρια έργων τέχνης των R. Bousquet (παντογράφος) στο Παρίσι, U. Quagliieri (παντογράφος και εργαστήριο γλυπτικής) στη Ρώμη και R. Michelucci (χαλκοχυτήριο) στην Πιστόια της Φλωρεντίας, ένα από τα μεγαλύτερα του κόσμου.

Αφού ολοκλήρωσε την ειδίκευσή του στα συστήματα αυτά, επιστρέφει στην Ελλάδα, όπου και του δίδεται η δυνατότητα να ασχοληθεί με τη μελέτη και την εκτέλεση μεγάλων μνημειακών έργων που έστησε στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ενώ παράλληλα σμιλεύει στο μάρμαρο ή πλάθει στο χαλκό πλήθος μικρότερων έργων, που έχουν στηθεί σε δημόσιους χώρους της πατρίδας μας και αρκετά από αυτά βρίσκονται σε μουσεία και σε ιδιωτικές συλλογές στη χώρα μας και στο εξωτερικό. Δημιουργός γνωστός πλέον για το πλούσιο έργο του ο γλύπτης Σακελλαρίου έχει τιμηθεί με πολλά βραβεία και έχει συμμετάσχει σε πάμπολλες ομαδικές και ατομικές εκθέσεις στην Αθήνα και σε διεθνείς διοργανώσεις στα μεγαλύτερα εκθεσιακά κέντρα στο Παρίσι και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις.

Να πούμε ακόμη ότι από το 1951 και για αρκετά χρόνια μετά, είναι ο εκλεγμένος Γενικός Γραμματέας του Καλλιτεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος και από τη θέση αυτή προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στον κλάδο των Ελλήνων καλλιτεχνών.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του στη Γραμματεία του Επιμελητηρίου οι αθηναϊ-

Εικ. 3. Κεφαλή κόρης

7 Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, εφημ. Πρωΐα 16 Απριλίου 1939 και εφημ. Εστία 30 Απριλίου 1939, Ζαχ. Πανατωνίου, Εφημ. Ελεύθερον Βήμα 14 Μαΐου 1939, Σπ. Παναγιωτόπουλος, περιόδ. Ρεξ, 1939.

κές εφημερίδες αναφέρονται πολύ συχνά στις δραστηριότητες και τις πρωτοβουλίες που παίρνει για ζητήματα του κλάδου του, αλλά και για άλλα γενικότερα θέματα και δημοσιεύουν ποικίλες ειδήσεις και σχόλια που τον αφορούν. Ενδεικτικά καταχωρώ εδώ μία από αυτές. «...Εξάλλου ο γενικός γραμματέας του Καλλιτεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος γλύπτης Φάνης Σακελλαρίου με βεβαιώνει ότι εις το Ζάππειον προημνύεται μεγαλύτερα κινήσεις με τις μεγάλες ομαδικές εκθέσεις που ετοιμάζονται πυρετωδώς»⁸ γράφει ο δημοσιογράφος Κ. Αβραμόπουλος.

Το έργο του

Το σύνολο του έργου του Φάνη Σακελλαρίου το κατατάσσουν οι ειδικοί σε τρεις κατηγορίες - στάδια δημιουργίας και έκφρασης. Τα στάδια αυτά, δεν πρέπει να νοούνται ως εποχές που οριοθετούν χρονολογικά την πορεία του καλλιτέχνη, αλλά ως στάδια έκφρασης που συνυπάρχουν χρονικά και δίνουν διέξοδο στην πολυτροπική εκδήλωση μιας ενιαίας δημιουργικής βούλησης του γλύπτη με μια ανιούσα διαλεκτική. Τα στάδια αυτά είναι: α) Ο μνημειακός ρεαλισμός, β) ο κατευθυνόμενος εξπρεσιονισμός και γ) ο φωτοδομικός ιδεαλισμός⁹.

Τα περισσότερα από τα έργα, και είναι πολλά, που ανήκουν βάσει της τεχνοτροπίας τους στον εξπρεσιονισμό και στον φωτοδομικό ιδεαλισμό, έχουν εκθεθεί στο μεγαλύτερο εκθεσιακό κέντρο του κόσμου, στο Salon d'Automne¹⁰ στο Παρίσι, στα Salon d'Hiver και Salon des Independants επίσης στο Παρίσι και σε άλλες μεγάλες Galeries ευρωπαϊκών πόλεων. Πρόκειται για έργα στα οποία εγκαταλείπεται η λεπτομερής απόδοση των ανατομικών χαρακτηριστικών τους και υιοθετούνται εξπρεσιονιστικές και φωτοδομικές εκφράσεις ερμηνείας της ύλης στο φως και στο χώρο και δίνουν ένα διαφορετικό αισθητικό αποτέλεσμα.

Εικ. 4. Ο μέγας Θεός Παν

8 Εφημερίδα Εμπρός, 27-11-1952, σελ. 4.

9 Ν.Α. Καλογερόπουλος, Η προσοδευτική εξέλιξη στις εικαστικές τέχνες, Φ. Σακελλαρίου, από το αισθητικό αντικείμενο στην καθαρή έννοια. Εφημ. Καθημερινή 12 Νοεμβρίου 1988

10 L' amateur de l' art. Iouv. 1987 σελ. 22, και Δεκ. 1987, σελ. 33 Παρίσι

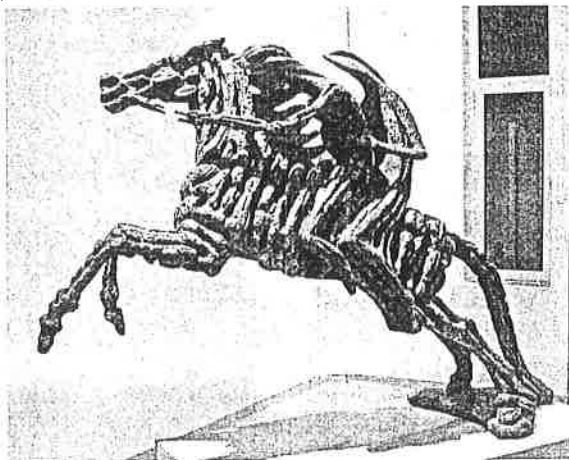

Σ' αυτά θα αναφερθώ ακροθιγώς με την παρουσίαση εδώ ενδεικτικά κάποιων έργων από κάθε κατηγορία για να πάρουμε μια ιδέα της τεχνοτροπίας τους. Από τα εξπρεσιονιστικά βλέπουμε τον «Μέγα Θεό Πάνα» (εικ. 4). Πριν από το έργο αυτό είχε πλάσει ένα μικρό Πάνα ρεαλιστικής μορφής, εικόνα του οποίου παραθέτω στο τέλος ως κόσμημα βιβλιοτεχνίας. Ο εξπρεσιονιστικός Πάνας

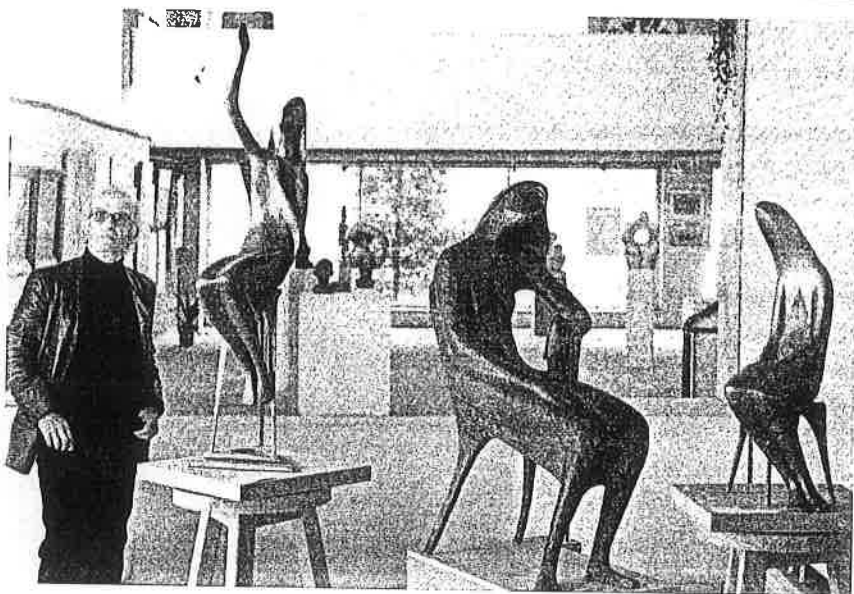
Εικ. 5

που εκτέθηκε στο Παρίσι, ύστερα από πρόταση της επιτροπής μνημείων του Δήμου των Παρισίων, στήθηκε το 1996 στο ειδυλλιακό πάρκο Les Buttes de Chaumont της Γαλλικής πρωτεύουσας, ως αιώνιο σύμβολο προστασίας της φύσεως¹¹. Στην επόμενη εικόνα βλέπουμε τον Πάνα που μόλις έχει βγει από το κυτήριο Παπαδόπουλου στην Αθήνα και ετοιμάζεται να ταξιδέψει στο Παρίσι, όπου και θα εγκατασταθεί μόνιμα στο πάρκο που αναφέραμε. Στην αναμνηστική φωτογραφία ποζάρουν πλάι του ο γλύπτης (δεξιά) ο ιδιοκτήτης του κυτηρίου (αριστερά) και ένας νεαρός τεχνίτης του κυτηρίου (εικ. 5). Το άλλο έργο της ίδιας κατηγορίας είναι «Του νεκρού αδελφού», εμπνευσμένο από το δραματικό περιεχόμενο του ομώνυμου δημοτικού τραγουδιού που η επισήμη της Λαογραφίας έχει κατατάξει στις «παραλογές» (εικ. 6).

Εικ. 6. Του νεκρού αδελφού

11 Extrait du livre biographie et oeuvre du sculpteur Fanis Sakellariou. Παρίσι 1996.

Εικ. 7.

Το έργο αυτό βρίσκεται στην ιδιωτική συλλογή του γλύπτη.

Από τα φωτοδομικά του έργα βλέπουμε εδώ τρία μεγάλα και άλλα μικρότερα που είχαν εκτεθεί σε έκθεση στην Αθήνα (εικ. 7) το 1984 πριν φύγουν για τις μεγάλες εκθέσεις στο Παρίσι. Στη φωτογραφία μετά τον γλύπτη βλέπουμε τον «Τελευταίο χρυσό», όπως τον ονομάζει ο δημιουργός του. Σ' αυτό παριστάνεται η Πυθία καθισμένη σε τρίποδα να απαγγέλλει το χρυσό που της αποδίδεται ότι έστειλε στον Ιουλιανό τον Παραβάτη, για την αδυναμία αναζωογόνησης της αρχαίας εθνικής θρησκείας που επιδίωκε ο αυτοκράτορας εκείνος του Βυζαντίου.

*«Είπατε τῷ βασιλεῖ χαμαὶ πέσε δαίδαλος ἀυλά,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσιν ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ».*

Το έργο αυτό είχε παντογραφηθεί σε υπερφυσικό μέγεθος και επρόκειτο να στηθεί στους Δελφούς. Δυστυχώς όμως, λόγω κωλυσιεργίας των αρμοδίων και άλλων προφανώς αιτιών, δε χυτεύτηκε και σ' αυτό το μεγάλο μέγεθος έμεινε στο γύψο. Μικρό χάλκινο αντίγραφο αυτού του έργου μου χάρισε ο γλύπτης λίγο πριν φύγει από τη ζωή. Το πρωτότυπο εκτέθηκε στο Solon d' Hiver στο Παρίσι το 1986.

Το επόμενο γλυπτό στο μέσον, ο γλύπτης το ονομάζει «Κόριννα». Πρόκειται για την αρχαία ποιήτρια από τη Βοιωτία, η οποία είχε νικήσει πέντε φορές σε αγώνες λυρικής ποιήσεως. Η ποιήτρια καθιστή εδώ δείχνει να βρίσκεται εξαυλωμένη σε στιγμή έμπνευσης. Το έργο εκτέθηκε το 1984 στο Salon d' Automne στο Παρίσι.

Το τρίτο έργο που βλέπουμε στη φωτογραφία έχει τον τίτλο «κόρη στο δειλινό». Κι αυτό εκτέθηκε στο Παρίσι το 1987 στην ίδια έκθεση με το προηγούμενο.

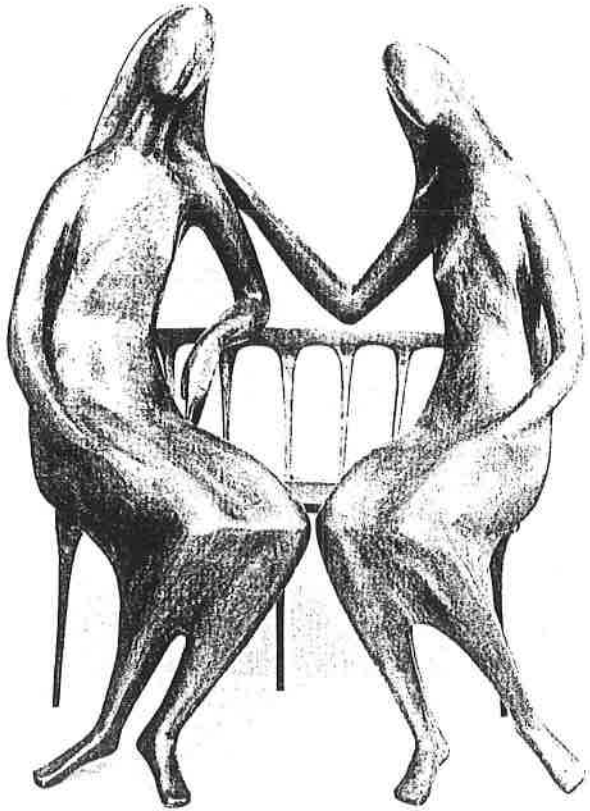
Εκτός από τα έργα αυτά αξίζει να παρουσιάσω και ένα ακόμη της αυτής τεχνοτροπίας, που θεωρείται από τα καλύτερά του. (εικ. 8). Το ονομάζει «Εξομολόγηση», είναι νεότερο από τα προηγούμενα και εκτέθηκε στο Παρίσι το 1993.

Ας μου επιτραπεί να ζητήσω την κατανόησή σας γιατί σιάθηκα κάπως περισσότερο στην παρουσίαση των φωτοδομικών του γλύπτη, αλλά το έκαμα γιατί,

όπως είπαν οι κριτικοί, «πρόκειται για έργα που δικαιώνουν την ύπαρξη της νέας αυτής έκφρασης της γλυπτικής τέχνης, που είναι επινόηση του Σακελλαρίου και ολοκληρώνεται από τον καλλιτέχνη αυτό μέσα στην ελληνική φύση και κάτω από το ελληνικό φως¹²».

Να αναφέρω ακόμη ότι στα εξπρεσιονιστικά του Σακελλαρίου ανήκουν και τα έργα του «Εκάβη» και «Οδυσσέας» και στα φωτοδομικά του το «Σαπφώ». Όλα αυτά έχουν εκτεθεί, όπως είπαμε, στα μεγάλα εκθεσιακά κέντρα του εξωτερικού και σήμερα, άλλα βρίσκονται σε μουσεία και άλλα στο εργαστήριό του.

Άφησα σκόπιμα να μιλήσω τελευταία για τα μνημειακά έργα του Σακελλαρίου, έργα του λεγόμενου «μνημειακού ρεαλισμού», γιατί σ' αυτά ανήκουν ο Νικηταράς, ο Πετιμεζάς και ο Δαμασκηνός, που έχουν σπηθεί στην Κορινθία και αποτελούν, όπως υποδηλώνεται στον τίτλο της εισηγήσεώς μου, το κεντρικό μέρος του θέματός της.

Εικ. 8. Εξομολόγησης

12 Ν. Καλογερόπουλος. Extrait du livre, ό.π.

Εικ. 9. Ο έφιππος ανδριάντας του Θ. Κολοκοτρώνη στην Τρίπολη

τοά. Ο γλύπτης με μια τέλεια αφομοίωση, ανέπλασε την ιστορία του Γένους και την ύψωσε επικά στη μεγάλη μορφή του Γέρου του Μοριά σε μια μνημειακή απόδοση που εκπλήσσει το θεατή με την ισχυρή μνημειακή δομή του, τη ρώμη και την έκφραση του μεγάλου ηγέτη. Για το έργο αυτό ασχολήθηκε ο ξένος τύπος και διάσημοι γλύπτες και τεχνοκρίτες εκφραστήκανε με εγκωμιαστικά άρθρα για το έργο και χαρακτήρισαν τούτο ρωμαλέο, μνημειακό, ηρωικό¹⁴. Να σημειώσουμε εδώ ότι το έργο αυτό έχει ύψος 5,5 μέτρων, βάρος δύο τόνων και στηρίζεται μόνο σε δύο σημεία, στα δύο ποσινά πόδια του αλόγου. Και βέβαια δεν είναι τυχαίο ότι με το έργο αυτό ασχολήθηκε ο ελληνικός και ξένος τύπος. Πολλοί γλύπτες μεταξύ των οποίων και οι διάσημοι Ιταλοί Greco και Faccini που εθαύμασαν τον ανδριάντα, όπως έγραψε η εφημερίδα «LA NAZIONE»¹⁵ της Φλωρεντίας, αλλά και άλλοι ειδικοί κριτικοί της τέχνης, μίλησαν εγκωμιαστικά για

Εκτός από αυτά, στην κατηγορία των μνημειακών έργων του Σακελλαρίου ανήκει και ο έφιππος ανδριάντας του Κολοκοτρώνη στην Τρίπολη¹³ (Α΄ βραβείο σε πανελλήνιο διαγωνισμό) (εικ. 9).

Για το μεγάλο αυτό έργο, θα παραθέσω εδώ μικρό απόσπασμα από άρθρο της Φιλολογικής Πρωτοχρονιάς «Οι σύγχρονες μεγάλες γλυπτικές δημιουργίες στον τόπο μας ανήκουν σήμερα στο γλύπτη Φάνη Σακελλαρίου. Το ένα έργο διαδέχεται το άλλο και το καθένα από αυτά αποτελεί ένα σταθμό στη Νεοελληνική τέχνη των μνημείων.

Ο μεγαλοπρεπής έφιππος ανδριάντας του Ελευθερωτή Κολοκοτρώνη είναι το μεγάλο έργο του Σακελλαρίου που στήθηκε στην Τριπολι-

13 Σπ. Μιχόπουλος: «Κολοκοτρώνης και Νικηταράς: Δύο ορεικάλκινες ιστορίες του Φάνη Σακελλαρίου». Περιοδικό ΑΙΠΥΤΟΣ, τεύχος 20 του 1999, σελ. 193-201

14 Φιλολογική Πρωτοχρονιά του έτους 1972

15 Εφημ. La Nazione Firenze 12 Ιουλ. 1971 «Il monumento a Kolokotronis...»

το γλύπτη Σακελλαρίου και το έργο του.

Να προσθέσω εδώ ότι στις προθέσεις του Σακελλαρίου ήταν να φιλοτεκνηθεί ένας ακόμη έφιππος ανδριάντας του Κολοκοιτώνη σε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις από εκείνου της Τρίπολης και «να στηθεί σε περίοπτη θέση του Ισθμού της Κορίνθου, ώστε να αναγγέλλει ανά τους αιώνες στους περαστικούς ότι από εδώ αρχίζει ο Μοριάς», όπως έγραφε ο ίδιος στην πρότασή του που έστειλε στους αρμόδιους Κορινθιακούς παράγοντες. Η πρότασή του έγινε δεκτή με ενθουσιασμό, αλλά, όταν άρχισαν οι συζητήσεις για την εκτέλεση του έργου, το αποτέλεσμα ήταν η πρότασή του να πάει στις καλένδες.

Από μια συνολική θεώρηση του έργου του Σακελλαρίου προκύπτει ότι είναι έκδηλη η προτίμησή του στα μνημειακά έργα και κυρίως σ' εκείνα των αγωνιστών της εθνεγερσίας του Εικοσιένα, για τα οποία μου μιλούσε πολλές φορές και τα έχω καταγράψει σαν μια εκ βαθέων εξομολόγησή του και μια κατάθεση ψυχής. Ας ακούσουμε όμως τον ίδιο να μιλάει γι' αυτά.

«Μπορώ να ειπώ ότι για να κάνω αυτές τις μνημειακές και ορειχάλκινες όπως τις λες δημιουργίες, βυθίστηκα στην αληθινή Ιστορία του Γένους μας. Ο ιστορικός λόγος, αληθινός ή επίπλαστος, αδιάφορο, σε τοποθετεί βέβαια μέσα στο χώρο και στο χρόνο, αλλά αυτό δε φτάνει. Ο καλλιτέχνης για να αναστήσει αυτές τις ηρωικές μορφές, που σφράγισαν με τα έργα τους και με τη ζωή τους την ελευθερία του Έθνους μας, πρέπει πρώτα να τις ενσωματωθεί, έτσι όπως ενσωματώνεται ο τραγικός ποιητής ή ο δραματικός συγγραφέας τους ήρώές του.

Κι εγώ βυθίστηκα στην πραγματική αλήθεια του μεγάλου Αγώνα, για να μπορέσω να ανασύρω από εκεί, εκείνο το ηρωικό στοιχείο με το οποίο η ύλη μεταπλάθεται και ολοκληρώνεται μορφικά σε έναν ήρωα· σ' έναν Κολοκοιτώνη, σ' έναν Νικηταρά, σ' έναν Πετιμεζά, έργα που εξελίχθηκαν ιδίως τα δύο πρώτα σε μια μεγάλη περιπέτεια της ζωής μου, που κράτησε αρκετά χρόνια. Και μπορώ ακόμη να ειπώ ότι, εκτός από το όποιο ταλέντο μου, τις μακροχρόνιες σπουδές μου και την πείρα που έχω, με βοήθησε σ' αυτό η ίδια η φύση, προικίζοντάς με με ένα αισθητήριο που στην προκειμένη περίπτωση οδήγησε την ψυχή μου μέσα στον τραγικό αυτό αγώνα και έτσι μπόρεσα να αναστήσω αυτές τις ηρωικές μορφές».

Στην κατηγορία του μνημειακού ρεαλισμού ανήκουν επίσης τα έργα: ο ανδριάντας ενός ιερωμένου πολεμιστή του 1821, του Παπαδημήτρη Κολοβού στα Μακρίσια της Ολυμπίας. Το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη στο Αμμάν της Ιορδανίας (Α΄ βραβείο σε διεθνή διαγωνισμό). Η προτομή της διάσημης Αμερικανίδας Έλλεν Κέλλερ (Helen Keller) της παγκοσμίως γνωστής τυφλής και κωφάλαλης συγγραφέως, προτομή που τοποθετήθηκε σε μνημείο το οποίο στηθήκε προς τιμήν της στο American Foundation της Νέας Υόρκης. Το μνημείο εκτελεσθέντων εκπαιδευτικών στο Δερβένι. Το μνημείο νεσόντων του χωριού του στη Λαύκα που προαναφέραμε και κάποια ακόμη που δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει.

Σύστοικα προς τα μεγάλα μνημειακά έργα του είναι και πολλά μικρότερα, που ο γλύπτης έχει σμιλέψει στο μάρμαρο ή έχει πλάσει στο χαλκό. Πρόκειται κυρίως για

προτομές επιφανών Ελλήνων και ξένων που έχουν στηθεί σε δημόσιους χώρους ή ανήκουν σε ιδιώτες. Ενδεικτικά αναφέρω τις προτομές: του ναυμάχου του 1821 Α. Κριεζή στην Ύδρα, των πολεοδόμων των Αθηνών Έντουαρτ Σάουμπερτ και Σταμ. Κλεάνθη σε μάρμαρο στο αλσούλλιο του πνευματικού κέντρου Αθηνών στην οδό Ακαδημίας, του Γ. Μπαλή επίσης σε μάρμαρο, των Μ. Ιατρίδη, του προέδρου της Βουλής Κ. Παπακωνσταντίνου και της Αλκμήνης Πετροπούλου στην Κόρινθο, των πρωθυπουργών Σωτ. Κροκιδά, Παν. Τσαλδάρη και Κων. Τσαλδάρη στο Ξυλόκαστρο, του Αστέρη Κοββατζή στο Κιάτο, του Άγγελου Σικελιανού στη Συκιά, του Φρ. Χέλντερλιν, του Γουδή, του Τσουκαντά, του Σούρλου και πολλών άλλων επισήμων και μη που έχουν χυτευθεί στο χαλκό.

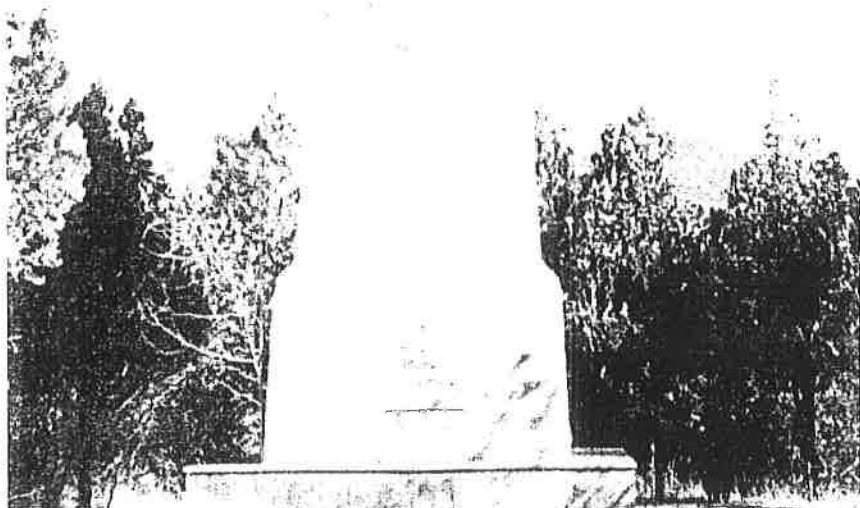
Ο Νικηταράς

Μία από αυτές τις ηρωικές μορφές στις οποίες αναφέρθηκε ο ανδριαντοποιός Σακελλαρίου είναι ο Νικιάτας Σταματελόπουλος ή Νικηταράς ο Τουρκοφάγος, όπως έμεινε στην Ιστορία ύστερα από τη μάχη στα Δερβενάκια, με τη στρατιά του Δράμαλη που, όπως είπαμε, είναι στημένος στην έξοδο της Κλεισούρας κοντά στο Χιλιομόδι (εικ. 10). Ας δώσουμε όμως και πάλι το λόγο στο Φάνη Σακελλαρίου που τον έπλασε.

«Πριν ειπώ οτιδήποτε για τον Νικηταρά, οφείλω να αναφέρω ότι το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε χάρη στη δραστηριότητα και την επιμονή ενός παλαιού γυμνασιάρχη από το Αγινόρι που είχε υπηρετήσει παλαιότερα ως δάσκαλος στο Χιλιομόδι, του αείμνηστου Ιωάννη Παπαχρήστου, ο οποίος όχι μόνο ενστερνίστηκε την ιδέα, αλλά πάλεψε και με χίλιους δαίμονες για να την πραγματοποιήσει. Για να ενισχύσει μάλιστα και οικονομικά αυτή την προσπάθεια, έγραψε και ένα βιβλίο για τον Νικηταρά¹⁶ και πρόσφερε γι' αυτό το σκοπό όλα τα λίγα χρήματα που συγκεντρώθηκαν από την πώληση αυτού του βιβλίου. Ήταν βέβαια τότε η εποχή των Συνταγματαρχών και οι αποφάσεις παίρνονταν χωρίς χρονοβόρες διαδικασίες. Ένας μάλιστα από αυτούς, που έλεγε ότι ήταν απόγονος του Νικηταρά, το είχε πάρει πολύ ζεστά και βοήθησε στο να ξεπεραστούν κάποιες δυσκολίες. Αλλιώς, δε δυσκολεύομαι να το ειπώ, οι διάφοροι αρμόδιοι ακόμα θα κουβεντιάζανε. Να σου ειπώ λοιπόν ότι και ο Νικηταράς έχει μια πολύμοχθη και πολυχρόνια καλλιτεχνική πορεία. Μια ιστορία παράλληλη με εκείνη του Κολοκοτρώνη και βίωσα τα ίδια στοιχεία για να πλάσω τον ήρωα», μου απάντησε όταν τον ρώτησα πότε άρχισε να πλάθει αυτό το έργο. Και συνέχισε: «Όπως έκανα και για τον Κολοκοτρώνη, διάβασα όλα τα κείμενα που αναφέρονται στην περιγραφή του Νικηταρά ως ανθρώπου και ως πολεμιστή και είδα και μελέτησα όλες τις εικόνες, τα σκίτσα και τα πορτρέτα που έχουν γίνει γι' αυτόν τον ήρωα. Είδα ακόμα και τον γιδοτσόπλη που έχουν στήσει για Νικηταρά στο χωριό του το Τουρκολέκα και για να τον πλάσω απέφυγα επιμελώς κάθε είδους απομίμηση.

Ο Νικηταράς μου, που τον βλέπεις να είναι σαν ένας απτός που πετάει ή ένας νέος Αχιλλέας επάνω σε μια κορυφογραμμή, όπως είπαν κάποιοι, βγήκε με σοφία. Με μαθηματική σοφία. Είναι ένα έργο γεωμετρικό. Και αυτός ο γεωμετρισμός έχει να κάνει και με το σχήμα

16 Ιωάννης Παπαχρήστου, Νικηταράς Νίκης Σύμβολον, 1970

Εικ. 10. Ο Νικηταράς στην έξοδο της Κλεισούρας

Εικ. 11. Ο Νικηταράς. (...σαν να είναι ένας απτός που πετάει).

και με το ηρωικό στοιχείο του μαχητή Νικηταρά που τραβάει το σπαθί του για να επιτεθεί (εικ. 11). Δεν έκαμα επιτήδευση της φύσεως. Η φύση είναι άνετη και προσφέρεται άδολα στο δημιουργό. Ούτε πήρα δανεικά από άλλα έργα. Δεν αντέγραψα κανένα στοιχείο. Αν έκανα ένα κλασικό αριστούργημα, όπως είπαν οι ειδικοί, αυτό είναι ένα ζήτημα Σπύρο που θα το κρίνει ο χρόνος. Ο χρόνος θα το κρίνει και θα με κρίνει. Όμως θα αποφύγω να κάμω εδώ τώρα παραπέρα ανάλυση αυτού του έργου, γιατί θα πάμε πολύ μακριά»¹⁷.

-Ας αφήσουμε τότε την παραπέρα ανάλυση του έργου, αφού πρόκειται για εξειδικευμένο θέμα που περισσότερο θα ενδιαφέρει τους ειδικούς και ας μιλήσουμε για την πορεία της εκτέλεσής του και τις δυσκολίες που συνάντησες.

«Να σου ειπώ. Το πρόπλασμα του Νικηταρά το έκαμα υπό κλίμακα εδώ στην Αθήνα στο εργαστήριό μου. Μετά το μετέφερα για παντογράφηση στο διάσημο παντογραφικό εργαστήριο του Ugo Quaglieri στη Ρώμη, όπου αναπτύχθηκε σε υπερφυσική κλίμακα στο γύψο. Για να έχω καλύτερο αποτέλεσμα, ζήτησα η παντογράφηση, δηλαδή η ανάπτυξη του έργου από τη μικρή κλίμακα στη μεγάλη, να γίνει και με μια ενδιάμεση κλίμακα, την οποία θα ψηλάφιζα εκ νέου όπως και έγινε (εικ. 12) και από εκεί να πάμε στο οριστικό μέγεθος του έργου που είναι κάτι παραπάνω από τέσσερα μέτρα σε ύψος. Από τη Ρώμη ο γύψινος Νικηταράς πήρε την άγουσα για το κυτήριο Μικελούτσι στη Πιστοΐα κοντά στη Φλωρεντία, όπου είχε χυτευθεί και ο Κολοκοτρώνης. Στη χύτευση ακολουθήθηκε η ίδια διαδικασία με τον Κολοκοτρώνη. Τα μεγάλα έργα είναι αδύνατο να χυτευτούν ολόκληρα. Χυτεύονται κομμάτι κομμάτι και μετά ακολουθεί μία επίπονη εργασία η συναρμολόγηση, το μοντάρισμα όπως λέμε για το οποίο απαιτείται πολύς χρόνος. Όπως και στον Κολοκοτρώνη, έτσι

17 Περιοδικό Αίπυτος, ό.π.

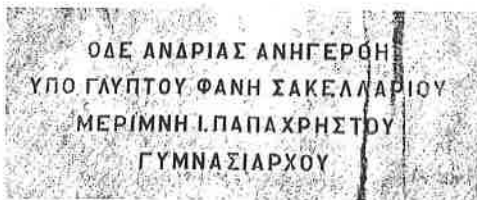

Εικ. 12 Μία τελευταία ψηλάφηση του έργου από τον γλύπτη

έγινε και στον Νικητρά από ειδικούς τεχνίτες με μεγάλη πείρα στο μοντάρισμα και πάντα κάτω από την επίβλεψή μου. Όταν τελείωσε το μοντάρισμα έκαμα στο έργο μια τελευταία ψηλάφηση, ανεβασμένος σε ειδικό αναβατόριο, επειδή ο ανδριάντας είναι υπερφυσικού μεγέθους και αλλιώς δεν θα μπορούσα να φτάσω στα σημεία που έπρεπε. Μετά οι τεχνίτες το αμπαλάρισαν με ειδική συσκευασία κατάλληλη για να ταξιδέψει χωρίς τον παραμικρό κίνδυνο φθοράς.

Στη μεταφορά του ανδριάντα στην Ελλάδα δεν είχαμε ιδιαίτερα προβλήματα, γιατί έφτασε στην Πισοτία ένα τεράστιο καμιόνι του Ηλία Καλαρά από το Χιλιομόδι, στο οποίο φορτώσαμε αμπαλαρισμένο το γλυπτό και ξεκινήσαμε ταξιδεύοντας όλη τη νύχτα. Το πρωί φτάσαμε στην Αγκόνα, όπου και έγιναν οι τελωνειακές διαδικασίες. Οι τελωνιακοί άνοιξαν με πολλή προσοχή, με σεβασμό μπορώ να ειπώ, το κιβώτιο με το άγαλμα και αφού βεβαιώθηκαν για το περιεχόμενό του, το ανεβάσαμε στο πλοίο κι αναχωρήσαμε για την Ελλάδα.

Εικ. 13 Σε πλάγια όψη του βάθρου διαβάζουμε:

Ξεμπαρκάραμε στην Πάτρα και από εκεί φύγαμε αμέσως για το Χιλιομόδι».

Ο ανδριάντας του Νικηταρά είχε αποφασιστεί να τοποθετηθεί σε ένα λόφο που σήμερα λέγεται Νικηταράς και βρίσκεται ακριβώς μπροστά στην έξοδο της Κλεισούρας όπου και αποδεκατίστηκε η στρατιά του Δράμαλη. Όσο καιρό ο Σακελλαρίου έλειπε στην Ιταλία για τη χύτευση, πίσω γίνονταν από μηχανήματα της MOMA δηλαδή του στρατού, οι εργασίες για τη διαμόρφωση του χώρου σύμφωνα με τις οδηγίες του και ετοιμαζόταν το βάθρο το οποίο έχει ύψος 6 μέτρα και επενδύθηκε με μάρμαρα Αλιβερίου. Στην πρόσοψη του βάθρου έχουν χαραχθεί το όνομα του ήρωα και οι χρονολογίες γέννησης και θανάτου του. Στη βάση ο γλύπτης άφησε μια κρύπτη για το ενδεχόμενο μεταφοράς εκεί των οστών του Νικηταρά όπως έγινε και με τα οστά του Κολοκοτρώνη που τα τοποθέτησε ο ίδιος ο Σακελλαρίου σε κρύπτη που είχε προβλέψει στο βάθρο του ανδριάντα της Τρίπολης. Η κρύπτη στο Νικηταρά καλύφθηκε με μια πλάκα που έγραφε απάνω «ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΑΝΔΡΕΙΑΣ» αλλά κάποιοι ανόητοι πήγαν και την έσπασαν για να πάρουν το θησαυρό που νόμιζαν ότι ήταν κρυμμένος εκεί. Μετά από αυτή τη βλακώδη ενέργεια ο γλύπτης ξανασφράγισε την κρύπτη με λευκή πλάκα.

Σε πλάγια όψη του βάθρου είναι χαραγμένα τα ονόματα των Σακελλαρίου και Παπαχρήστου (εικ. 13) και σε πλάκες που έχουν εντοιχισθεί στον περίβολο του μνημείου έχουν γραφεί στίχοι από γνωστά πρωικά δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στον Νικηταρά.

Παραδίπλα χτίστηκε με σχέδια του Σακελλαρίου και ένα πανέμορφο πέτρινο εκκλησάκι, αφιερωμένο στη «Μεταμόρφωση του Σωτήρος» (εικ. 14). Προφανώς στο εκκλησάκι δόθηκε αυτό το όνομα για να συνδέεται το «του Σωτήρος» με τον Άγιο Σώστη, το παλιό εκκλησάκι που βρίσκεται στα Δερβενάκια.

«Όχι πως και εδώ δεν είχαμε παρατράγουδα μ' αυτή την υπόθεση» αφηγείται ο γλύπτης. «Καθένας έλεγε ό,τι ήθελε και ο μακαρίτης ο Παπαχρήστου προσπαθούσε να συμβιβάσει τα ασυμβίβαστα. Σε μια συνάντηση αρμοδίων τούς είπα: Φράζτε το στόμα σας και θα το ανοίξετε μετά τα αποκαλυπτήρια. Μετά τα αποκαλυπτήρια ήρθαν όλοι στη σειρά και με φίλησαν. Τότε ένας από τους υπουργούς που παραβρέθηκαν στην τελετή των αποκαλυπτηρίων, με πλησίασε και με ρώτησε. Κύριε Σακελλαρίου πολύ άγριο δεν τον κάματε τον Νικηταρά; Δεν ξέρω πώς μου ήρθε και του απάντησα: Μα κύριε υπουργέ το Νικηταρά δεν τον έβγαλα

Εικ. 14 Το εκκλησάκι του Σωτήρος

μέσα από το μπαρμπέ-
ρικο. Από τη μάχη της
Κλεισούρας τον έβγα-
λα. Και σα να ένιωσε
ντροπασμένοι απο-
μακρύνθηκε χωρίς να
μου ξαναμιλήσει».

Παρεμπιπτόντως
να ειπώ ότι, ο Φά-
νης αγαπούσε πολύ
αυτό το έργο του και
αρκετές φορές είχα-
με επισκεφθεί μαζί
το χώρο αυτό, γιατί
ήταν κάτι που τον ευ-
χαριστούσε και τον
ξεκούραζε. Σε μια
από αυτές τις επι-
σκέψεις από όπου
και η φωτογραφία
που βλέπουμε εδώ
και με την επιγραφή
στην πλάκα της κρύ-
πτης (εικ. 15), του
είπα:

- Ο Νικηταράς
σου Φάνη αναμένει έναν ύμνο-μεγαλυνάριο στην αντρειοσύνη και τη λεβεντιά των
Ελλήνων. Και αυτά δεν τα λέω μόνο εγώ. Τα λένε και τα γράφουν οι ειδικοί κριτικοί
της γλυπτικής τέχνης.

- «Σου ξαναλέω δεν είναι της παρούσης ώρας να αναλύσω αυτό το έργο. Να σου ειπώ
μόνο ότι, όταν βλέπουν το έργο μου οι επισκέπτες και συμβαίνει να είμαι παρών, δέχομαι
τον αυθόρμητο θαυμασμό του απλού θεατή, του καθημερινού Έλληνα και αυτό μου φτάνει.
Αυτό μου δίνει την αίσθηση και την ικανοποίηση ότι ξεπλήρωσα ένα χρέος, μια εθνική
αποστολή και όχι μόνο ένα έργο».

Ο Αναγνώστης Πετιμεζάς

Να πάμε τώρα στη δεύτερη «ορειχάλκινη ιστορία» του Φάνη Σακελλαρίου, στον
Αναγνώστη Πετιμεζά, που, όπως προαναφέρθηκε, έχει στηθεί πάνω από το Κιάτο
στη θέση που έπεσε ο Καλαβρυτινός οπλαρχηγός μαζί με τον δεκαεξάχρονο γιο του
Σωτηράκη, τον Παπακαλομοίρη και άλλους, που πολέμησαν εκεί τα απομεινάρια

Εικ. 15 Με τον Φάνη Σακελλαρίου μπροστά στον ανδριάντα
πριν καταστραφεί η επιγραφή στην κρύπτη

Εικ. 16 Ο Αναγνώστης Πετιμεζάς

της στρατιάς του Δράμαλη στις 12 Αυγούστου του 1822 (εικ. 16).

Ο Πετιμεζάς έγινε για να αντικαταστήσει ένα πέτρινο μνημείο που είχε χτιστεί στη θέση αυτή παλαιότερα. Έμοιαζε με προσκυνπάρη και επάνω του ήταν εντοιχισμένη μια μαρμάρινη πλάκα με το επίγραμμα «*τοῖς ὑπὲρ πατρὸς συν Αναγνώστη Πετιμεζᾶ ἐνθάδε πεσοῦσιν, μηνί Αὐγούστῳ 1822 ἐὺ γνωμονοῦντες ἔστησαν ἐπίγονοι*».

Το νέο έργο είναι, όπως είπαμε, προτομή του Αναγνώστη Πετιμεζά, που κατατάσσεται μεν στην κατηγορία των μικρών

μνημειακών έργων, αλλά ως προτομή είναι υπερφυσικού μεγέθους. Αυτό το διαπιστώνουμε και στη φωτογραφία που βλέπουμε εδώ, αν πάρουμε ως μέτρο σύγκρισης το γλύπτη που στέκεται δίπλα στο έργο του (εικ. 17).

Μετά την απομάκρυνση του παλαιού μνημείου, ο χώρος εξωραϊσθηκε, δεντροφυτεύτηκε και διαμορφώθηκε σε ένα μικρό αλσύλλιο, όπου και στήθηκε η προτομή του Πετιμεζά επάνω σε ωραιότατο βάθρο από ατόφιο μάρμαρο. Ακριβώς μπροστά του περνούσε ο δρόμος Κιάτου - Συμφαλίας και έτσι οι περαστικοί είχαν τη δυνατότητα να το βλέπουν και να το θαυμάζουν. Όμως από τότε που ο δρόμος με τη νέα χάραξη που του έγινε, δεν περνά πλέον από εκεί, ο χώρος της προτομής, το ωραίο αυτό αλσύλλιο έχει μεταβληθεί σε έναν άθλιο σκουπιδότοπο που προσβάλλει τη μνήμη του ήρωα, την ίδια την ιστορία μας και τον πολιτισμό μας. Και είναι κρίμα.

Ζήτησα κάποτε από το Φάνη Σακελλαρίου να μου μιλήσει και γι' αυτό το έργο για μία δημοσίευση στο περιοδικό Αίπυτος, από όπου και παραθέτω το διάλογο που ακολούθησε¹⁸.

Εικ. 17. Ο γλύπτης με το έργο του πριν το τοποθετήσει στο βάθρο

- Πριν κλείσουμε Φάνη αυτή τη συνομιλία με τα τόσα συναρπαστικά που μου είπες, θα ήταν παράλειψη αν δεν κάναμε αναφορά και σε μια τρίτη, μικρή αλλά επίσης ορειχάλκινη «ιστορία» σου. Εννοώ την προτομή του Αναγνώστη Πετιμεζά που έστησες πάνω από το Κιάτο, στον τόπο ακριβώς που έπεσε πολεμώντας τους Τούρκους.

- Αφού το έθεσες, να ειπώ και γι' αυτό το έργο δυο λόγια. Η προτομή του Αναγνώστη Πετιμεζά έγινε επί δημαρχίας στο Κιάτο του αείμνηστου Γιάννη Πανιάρα. Ο ίδιος ήθελε να γίνει ολόκληρος ανδριάντας και όχι προτομή κι εγώ είχα συμφωνήσει, αλλά όπως φαίνεται ο άνθρωπος είχε να κάνει με κανιπλανάφτες. Καταλαβαίνεις τι εννοώ με τον όρο που χρησιμοποιώ και δεν έχω τίποτα με τους αγαθούς ανθρώπους που υπηρετούν τους ναούς. Άρχισε λοιπόν κι εδώ μια διεκδυστίδα, της οποίας το αποτέλεσμα ήταν να γίνει μια μνημειακή μεν, αλλά προτομή και όχι ανδριάντας. Στο μεταξύ προστέθηκαν οι ανακολουθίες του κυτηρίου - το έργο χυτεύτηκε στην Ελλάδα - αλλά και του μαρμαρά που έκαμε το βάθρο και όλα αυτά μας έφεραν πολύ πίσω. Έτσι πήγα να τοποθετήσω το έργο στις 12 Αυγούστου, θυμάμαι, κι ενώ είχα σχεδόν αποτελειώσει την τοποθέτηση, βλέπω ξαφνικά το δήμαρχο με άλλους επίσημους να έρχονται για κατάθεση στεφάνου στο παλιό μνημείο του Πετιμεζά που ήταν λίγο πιο πέρα. Εκείνος νόμισε ότι έφερα να στήσω την προτομή επίτηδες την ημέρα εκείνη που ήταν η ημέρα της θανάτου του ήρωα, αλλά εγώ δεν τη θυμόμουν καν αυτή την ημερομηνία και η επιλογή της ημέρας ήταν τυχαία. Θέλω να ειπώ ότι κάποιες φορές συμβαίνουν από τη μοίρα σημαδιακά πράγματα.

- Αυτή η προτομή του Αναγνώστη Πετιμεζά κάπου έχω διαβάσει, του είπα, ότι έχει χαρακτηριστεί αληθινό «ψυχογράφημα». Μιλούν μάλιστα οι κριτικοί για τα ωραιότερα μάτια, τα πιο εκφραστικά που υπάρχουν σε χάλκινο έργο, και για τη θλιμμένη ματιά του μαζί με την ηρωική έκφραση του προσώπου του ήρωα.

- Να απαντήσω ότι και την προτομή αυτή, που είναι από τα μικρότερα έργα μου και που πολύ αγαπώ, την έβγαλα κάτω από τις ίδιες συνθήκες που έβγαλα και τα μεγάλα έργα των ηρώων του Εικοσιένα. Έκανα και γι' αυτό ευρύτατη έρευνα σε ό,τι έχει γραφεί και σχεδιαστεί και διάβασα ακόμη και δημοτικά τραγούδια και μοιρολόγια που υπάρχουν στη λαϊκή μας παράδοση για τον Πετιμεζά. Πρόσθεσε τώρα και την έντονη συναισθηματική φόρτιση που είχα και θα καταλάβεις. Έτσι μπορώ να ειπώ ότι στη μορφή του Πετιμεζά εκφράζεται το ηρωικό στοιχείο, δηλαδή η απόφαση για τον υπέρ της πατριδος θάνατο και ταυτόχρονα η θλίψη που νιώθει ο ήρωας πολεμιστής για την αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής».

Ο Δαμασκηνός

Η τρίτη κατά σειρά ορειχάλκινη μεν και αυτή, αλλά κάπως διαφορετική από τις άλλες που ακούσαμε, ιστορία του Φάνη Σακελλαρίου έχει την αφετηρία της στην Αθήνα. Πρόκειται για τον ανδριάντα του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος και προς καιρόν Αντιβασιλέως Δαμασκηνού, ο οποίος ήταν Μητροπολίτης Κορίνθου όταν το 1928 έγινε ο μεγάλος σεισμός και ισοπεδώθηκε για δεύτερη φορά η Κόρινθος. Η πρώτη είχε συμβεί το 1858 και φέτος η Κόρινθος γιορτάζει τα 150 χρόνια από την ίδρυση της νέας πόλεως στη σημερινή της θέση.

Ο ανδριάντας έχει ύψος 4,00 μέτρα και στήθηκε το 1991 μπροστά από το μητροπολιτικό ναό της Αθήνας στην ομώνυμη πλατεία (εικ. 18). Πιστό αντίγραφο του έργου αυτού είναι ο Δαμασκνός που έχει σπηθεί και στην Κόρινθο μπροστά από το δικαστικό μέγαρο (εικ. 19).

Όμως πριν ειπούμε οτιδήποτε για το σπουδαίο αυτό έργο του Σακελλαρίου, προτιμώ να ακούσουμε ένα απόσπασμα από όσα έχει γράψει γι' αυτό ο μελετητής του συνολικού έργου του γλύπτη Ν. Καλογερόπουλος σε άρθρο του με τίτλο «Δαμασκνός, ο ανδριάς σύμβολο».

«Τη σειρά των έργων μνημείων - συμβόλων του γλύπτη Φάνη Σακελλαρίου έρχεται να συμπληρώσει ο ανδριάς του Δαμασκνού ύψους ιεσσάρων μέτρων. Οι σύγχρονοι που γνώρισαν τον Δαμασκνό, μπορούν να ξεχωρίσουν τα αδρά χαρακτηριστικά του προσώπου, στη ρεαλιστική εκτέλεση του πορτρέτου. Αλλά οι επόμενες γενιές θα βλέπουν κυρίως στον επιβλητικό αυτό ανδριάντα, τον αιώνιο και ιδανικό ιεράρχη της Ορθοδοξίας, τον Μωϋσή του Ελληνικού Έθνους, το πρότυπο της μυστικιστικής νοσταλγίας της φυλής. Το αυστηρό και ολύμπιο ύφος ενός Χριστιανού Διός, η ανάταση και το εύρος των χειρών, η ευλογία που δείχνει προς το μεταφυσικό άπειρο, η ποιμαντορική ράβδος που εξασφαλίζει την ισορροπία και το στήριγμα πάνω στη γη, το ράσο που χύνεται απέριπτα προς το έδαφος σε δωρική δομή, όλα αυτά αρκούν για να καταστήσουν τη μορφή, το μνημείο - σύμβολο και το δημιουργό καλλιτέχνη, αθάνατα. Ταυριάζει ιδιαίτερη τιμή στον Αρχιεπίσκοπο Σεραφείμ που πήρε την απόφαση εκτέλεσως του έργου αυτού»¹⁹. (...)

Ο ανδριάντας του Δαμασκνού στην Αθήνα αποφασίστηκε να γίνει, όπως ακούσαμε, με πρωτοβουλία του τότε Αρχιεπισκόπου Αθηνών μακαριστού Σεραφείμ και η μελέτη και η εκτέλεση του έργου ανατέθηκε στο γλύπτη Φάνη Σακελλαρίου.

- «Για να κάμω αυτό το έργο», αφηγείται ο ίδιος, «μελέτησα πρώτα πρώτα το χώρο, ο φωτιστικός προσανατολισμός του οποίου είναι πολύ σοβαρό θέμα, γιατί ο φυσικός φωτισμός στη διάρκεια της ημέρας παίζει σπουδαίο ρόλο στην οπτική προβολή του αγάλματος. Ακολούθησε μετά η μελέτη του ανδριάντα και του βάθρου, ώστε τα δύο στοιχεία αυτά να βρίσκονται σε ισορροπία και σε πλήρη αισθητική αρμονία.

Παράλληλα με τις μελέτες αυτές έφτιαχνα στο εργαστήριό μου τη μικρογραφία του Δαμασκνού και στην προσπάθεια να έχω επαφές με δεσποτάδες και να βλέπω πατερίτσες, εγκόλπια, καλυμμαύχια και ράσα, με βοήθησε πολύ ένας «παπαδραγάτης» όπως τον έλεγα χαριτολογώντας που μου είχε στείλει ο Αρχιεπίσκοπος και που ήταν ο φύλακας μου άγγελος. Όταν ολοκληρώθηκε η μικρογραφία στο γύψο, την πήρα και πήγα στη Ρώμη για παντογράφιση στο ειδικό εργαστήριο του Quaglieri, όπου είχε παντογραφηθεί και ο Νικηταράς μου.

- Τη συνέχεια την ξέρω Φάνη, του είπα. Ο Δαμασκνός πήρε την άγουσα για χύτευση στην Πιστοτία.

- Όχι, μου απάντησε. Πήρε την άγουσα στην Αθήνα, όπου είχαν γίνει πλέον χαλκοχυτήρια για μεγάλα έργα και χυτεύτηκε στο χυτήριο του Γαβαλά με πολύ ωραίο, οφείλω να το

19 Ν.Α. Καλογερόπουλος, Δαμασκνός, ο ανδριάς σύμβολο. Περιοδ. Πολιτικά Θέματα, Ιαν. 1992, σελ. 10-16

Εικ. 18 Ο Δαμασκινός των Αθηνών και ο γλύπτης

Εικ. 19. Ο Δαμασκινός της Κορίνθου

πω, μέταλλο και στη συνέχεια τοποθετήθηκε στο βάθρο του που είχα στήσει στην πλατεία Μητροπόλεως των Αθηνών.

Στην πρόσοψη του βάθρου χαραχτηκε μόνο το όνομα ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ο τίτλος του και οι χρονολογίες γέννησης και θανάτου του. Στις πλάγιες όψεις χαραχτηκαν, στην αριστερή το σχετικό επίγραμμα και στη δεξιά το όνομα του Αρχιεπισκόπου Σεραφείμ, επί των ημερών του οποίου έγινε ο ανδριάντας και το δικό μου όνομα ως γλύπτη του έργου. Το επίγραμμα που χαραχτηκε με πολύ ωραία γράμματα ήταν του Δεσπότη Πατρών και το επέλεξα μέσα από αρκετά που μου είχε στείλει ο Αρχιεπίσκοπος για να διαλέξω κατά την κρίση μου. Ήταν το καλύτερο απ' όλα και μέσα σ' αυτό υπήρχε ολόκληρος ο Δαμασκηνός.

Να μην τα πολυλογώ, τα αποκαλυπτήρια έγιναν με μεγάλη επισημότητα, το έργο άρρεσε στον κόσμο και στις εφημερίδες γράφτηκαν επαινετικές κριτικές. Όσο κρατούσε η διαδικασία εκτέλεσης αυτού του έργου, στροβίλιζε στο μυαλό μου η ιδέα ότι ήταν μοναδική ευκαιρία να γίνει και ένα αντίγραφο του Δαμασκηνού για να στηθεί στην Κόρινθο, για την οποία τόσο εμόχθησε ο ιεράρχης εκείνος και την ανέστησε από τα ερείπια. Η ιδέα βέβαια γνώριζα ότι ήταν πολύ παλαιά και οι αρμόδιοι της Κορίνθου τη συζητούσαν επί 60 χρόνια, αλλά απόφαση δεν πήραν ποτέ.

Με τη σκέψη αυτή πήγα και είδα τον τότε δήμαρχο Κορίνθου κ. Κουίνη και του είπα ότι έχω το πρόπλασμα του ανδριάντα και έχω τη διάθεση να το προσφέρω καθώς και την προσωπική μου εργασία ως χορηγός του έργου για να στηθεί ο Δαμασκηνός και στην Κόρινθο, αρκεί ο Δήμος να πληρώσει τη χύτευση του έργου, τη μεταφορά και το βάθρο. Ο δήμαρχος συμφώνησε, πέρασε το θέμα από το Δημοτικό Συμβούλιο και η απόφαση που πήρε εγκρίθηκε από το Νομάρχη Κορινθίας. Κι ενώ όλα έβαιναν καλώς, μεσολάβησαν δημοτικές εκλογές και ο δήμαρχος άλλαξε. Εξελέγη ο κ. Δαλακλειδης, ο οποίος, όταν τον επισκέφθηκα για την ανανέωση της απόφασης, μου απάντησε ορθά - κοφτά ότι ο δήμος δεν έχει να δώσει ούτε μια δεκάρα.

Απογοητευμένος στράφηκα προς τον τότε νομάρχη κ. Λαδιά, ο οποίος και βρήκε λύση. Έκανε επαφές με τον Όμιλο Βαρδινογιάννη, ο οποίος δέχθηκε να χρηματοδοτήσει το έργο και να γίνει χορηγός του, και έτσι μου δόθηκε η εντολή να προχωρήσω στην εκτέλεση του έργου, δηλώνοντάς μου ότι δέχονται και τη δική μου προσφορά ως χορηγού του έργου.

Μετά από αυτή την εξέλιξη μετέφερα το πρόπλασμα του Δαμασκηνού στην Πεντέλη στο χυτήριο Παπαδόπουλου, ο οποίος έκανε καλύτερη τιμή για τη χύτευση και το έργο πέρασε από το γύψο στο χαλκό, και έγινε ένα άγαλμα ίδιο και απαράλλαχτο με εκείνο της πλατείας Μητροπόλεως των Αθηνών.

Πριν γίνουν όλα αυτά, είχα ήδη μελετήσει το χώρο όπου έπρεπε να στηθεί ο ανδριάντας και είχα καταλήξει στο Φλοίσβο, ώστε από εκεί να ατενίζει και να ευλογεί την πόλη που απλωνόταν μπροστά του και για την οποία τόσο εμόχθησε. Με την άποψή μου για την επιλογή του χώρου είχε συμφωνήσει και ο αείμνηστος καθηγητής του Πολυτεχνείου αρχιτέκτονας και ακαδημαϊκός Σόλων Κυδωνιάτης, ο οποίος είχε κάνει τα σχέδια του Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου, που είχε ανεγερθεί σε γεινιάζοντα χώρο.

Για το βάθρο είχα ήδη επισκεφθεί το εργαστήριο μαρμαροτεχνίας Καραντάνη και είχα

δώσει εντολή να γίνει από ατόφιο μάρμαρο που είχα επιλέξει και όχι από μπετόν επενδεδυμένο με μαρμάρινες πλάκες όπως ήθελαν κάποιοι άλλοι. Ήταν άνοιξη τότε και ο Καραντάνης μου είπε ότι το βάθρο θα ήταν έτοιμο το Νοέμβριο. Ως τότε είχα τα χρονικά περιθώρια και για άλλες απασχολήσεις μου και έφυγα για το Παρίσι, όπου επρόκειτο να παρουσιαστούν έργα μου στη διεθνή έκθεση του Salon d' automne.

Πριν φύγω, είχα μεταφέρει τον ανδριάντα στο εργαστήριο του Καραντάνη για να πάει μαζί με το βάθρο για τοποθέτηση και με σημειώμά μου ενημέρωσα το νομάρχη ότι θα επιστρέψω αρχές φθινοπώρου για την τοποθέτηση και οι αρμόδιοι να έχουν τον καιρό να προετοιμάσουν την τελετή των αποκαλυπτηρίων που θα έκανε ο Αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ. Όμως δεν πρόλαβα να φτάσω στο Παρίσι και πίσω μου άρχισε να δουλεύει το παρασκηνίο.

- Απ' ό,τι καταλαβαίνω, πρέπει να έγιναν κάποια παρατράγουδα, του είπα, αφού ο Δαμασκηνός δεν στήθηκε όπως είχε προγραμματιστεί στο Φλοίσβο αλλά στον περίβολο του δικαστικού μεγάρου.

- Όχι απλώς παρατράγουδα, αλλά αθλιότητες. Κάποιοι παρατρεχάμενοι «μυστικιστές» του νομάρχη άδραξαν την ευκαιρία της απουσίας μου και ερήμην μου έστησαν τον ανδριάντα σε ακατάλληλο χώρο, χωρίς να λογαριάσουν ότι η τοποθέτηση ενός τόσο μεγάλου γλυπτού έργου είναι πολύ σοβαρή και υπεύθυνη υπόθεση, όχι μόνο για θέματα στήριξης αλλά και για προβλήματα αισθητικής, που αυτοί αγνοούσαν. Άσε που στη θέση αυτή υπήρχε μια προτομή του Δαμασκηνού, την οποία αφήρεσαν και ο γλύπτης του μικρού αυτού έργου προσέφυγε σε δικαστικά μέτρα. Γνωρίζω πρόσωπα και πράγματα που συνείργησαν σ' αυτή τη σκοπιμότητα να απομονώσουν το γλύπτη για να κάνουν την τοποθέτηση εκεί που ήθελαν και να γράψουν τα κείμενά τους εκεί που ήθελαν. Και δεν είναι μόνο αυτό. Ακολούθησαν και άλλες ασχημίες και πράγματα που δε θέλω να τα θυμάμαι, γιατί με θλίβουν και με πικραίνουν».

Να σημειωθεί εδώ ότι πολύ περισσότερα από αυτά που λέει και υπαινίσσεται ο γλύπτης έχουν γραφεί με δυσμενέστατα σχόλια για τα γενόμενα, στις τοπικές εφημερίδες της εποχής. Από την τοπική εφημερίδα «Το Λουτράκι» της 7 Ιανουαρίου 1993 μεταφέρω μικρό απόσπασμα από όσα γράφει σε συνέντευξη του Ν. Καλογερόπουλου, έτσι για δείγμα. «Η πρόσοψη του βάθρου», γράφει, «έχει μειωληθεί σε διαφημιστική αφίσα. Πρόκειται για καταγέλαστη περίπτωση αρχοντοκωριατισμού και μωροφιλοδοξίας²⁰. Η αφίσα αυτή πρέπει να σβήσει για να μην προσβάλλει το αισθητήριο των Κορινθίων...». Και πράγματι έτσι είναι.

Η πρόσοψη του βάθρου του αγάλματος ανήκει μόνο στο τιμώμενο πρόσωπο και σ' αυτή γράφεται μόνο το όνομά του, ο τίτλος του και οι χρονολογίες της γέννησης και του θανάτου του. Έτσι έγινε και στον Δαμασκηνό της Αθήνας. Εδώ όμως έχουν συμβεί τα ανήκουστα και το βάθρο έχει μεταμορφωθεί σε τερατούργημα που προσβάλλει την αισθητική αντίληψη ακόμη και του απλού θεατή. Όπως βλέπουμε και στη φωτογραφία πρόκειται για βάθρο στην πρόσοψη του οποίου εικονίζεται το μέγεθος της ανθρώπινης μαιταιοδοξίας. Στο επάνω μέρος μετά το όνομα του Δαμασκηνού

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΥΣ
1890 -- 1949

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ
ΤΟΥ ΟΥΝΑΛΤΟΥ ΚΑΙ ΓΕΝΗΛΙΟΥ ΠΡΩΤΕΡΑΡΧΟΥ
ΠΟΛΛΑ ΠΑΘΗΤΟΣ ΥΠΕΡ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΜΕΓΑΛΟΦΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΤΟΙΓΟΥ
ΑΝΤΙΑΠΗΤΟΡΟΣ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΓΕΝΗΣΕΟΥ ΕΝ
ΛΕΠΙΟΙΣ ΧΡΟΝΟΙΣ ΕΧΘΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΙΚΡΑΣ ΚΑΤΟΧΗΣ
ΛΟΙΔΙΜΟΥ ΤΕ ΒΟΗΘΑΡΧΟΥ ΤΗΝ ΣΕΠΤΗΝ ΗΜΕΡΑΝ
ΘΕ.Ι.Σ.Θ.Ε. ΟΙΚΟΓ. Γ. ΚΑΛΥΤ. Α.Σ.

ΑΝΗΓΕΡΘΗ

ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΔΑΠΑΝΑΙΣ
ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΠ ΛΑΛΙΑ ΟΙΚΟΓ. Γ. ΚΑΛΥΤ. Α.Σ.
ΜΟΝΑΡΧΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ ΒΑΡΔΗ Ι ΒΑΡΔΙΝΟΓΙΑΝΝΗ

ΚΟΡΙΝΘΟΣ 29 · ΙΙ · 1992

Εικ. 20 Η πρόσοψη του βάθρου μαρτυρία
της ανθρώπινης ματαιοδοξίας

με υπόδειγμα τον ανδριάντα του Δαμασκηνού στην Αθήνα, για να τηρηθεί έτσι η δεοντολογία, η ευπρέπεια και ο σεβασμός στον τιμώμενο Ιεράρχη. Εξήγησε μάλιστα ο γλύπτης ότι τεχνικώς είναι πολύ εύκολο να γίνει αυτή η αποκατάσταση, επειδή το βάθρο είναι από ατόφιο μάρμαρο (μασίφ) και η επέμβαση θα είναι απολύτως αβλαβής. Δυστυχώς μέχρι τώρα δεν έγινε τίποτα. Ίσως κάποτε θελήσει ο Δήμος Κορινθίων ως αρμόδιος φορέας να το κάμει και να αποκαταστήσει τα πράγματα.

Θα κλείσω αυτή τη δυσάρεστη ιστορία γύρω από τον ανδριάντα του Δαμασκηνού στην Κόρινθο, με την επισήμανση μιας ακόμα απρέπειας που διεπράχθη εις βάρος του γλύπτη, ο οποίος σημειωτέον δεν είναι μόνο ο δημιουργός του έργου αλλά και συγχωρηγός του, αφού δε ζήτησε και δεν πήρε καμιά απολύτως αμοιβή, ούτε για τα δικαιώματα της πνευματικής του ιδιοκτησίας, ούτε για την πρόσθετη εργασία που προσέφερε κατά τη διάρκεια της νέας χύτευσης του έργου, ακριβώς επειδή προοριζόταν για την Κόρινθο.

Η ανταμοιβή για όλα αυτά που του επιφύλαξαν ασχημονούντες όλοι αυτοί που διαχειρίστηκαν ερήμην του την τοποθέτηση του ανδριάντα στην Κόρινθο, ήταν να μη χαράξουν στο βάθρο το όνομα του γλύπτη - δημιουργού του έργου, όπως είχαν στοιχειώδη υποχρέωση να πράξουν και αυτή τη βάναιυση μεταχείριση που του έκαναν, την έφερε βαρέως ο Σακελλαρίου μέχρι το θάνατό του. Ίσως να ειπούν μερικοί ότι έχουν δει ότι στο βάθρο υπάρχει στη δεξιά πλευρά χαραγμένο το όνομά του.

νού αναγράφεται με μαύρα γράμματα νεκροταφείου ένα ατυχές επίγραμμα με φαρδιά-πλατιά την υπογραφή του επιγραματοποιού, που αναφέρεται κυρίως στον αρχιεπίσκοπο - αντιβασιλέα και ακροθιγώς στο μητροπολίτη της Κορίνθου. Ακολουθούν μετά και υπερηφάνως αποθανατίζονται στο ίδιο μοτίβο τα ονόματα: του χορηγού που διέθεσε τα χρήματα για το βάθρο και τη χύτευση του έργου και του τότε νομάρχη Κορινθίας επί των ημερών του οποίου έγινε αυτό το έργο (εικ. 20).

Όταν ο γλύπτης γύρισε στην Ελλάδα και είδε όσα ανομολόγητα είχαν συμβεί, ζήτησε αγανακτισμένος από τους αρμοδίους, ο ανδριάντας να μεταφερθεί στο Φλοίσβο όπως είχε μελετηθεί και αποφασισθεί και να αποκατασταθεί η πρόποσα τάξη

Πράγματι υπάρχει. Γράφτηκε λίγους μήνες πριν φύγει από τη ζωή, ύστερα από πολλές πιέσεις γιατί δεν ήθελε ούτε να το ακούσει. Είδαμε και πάθαμε να τον πείσουμε να συγκατανεύσει και να σχεδιάσει στο χαρτί τα γράμματα του ονόματός του για να χαραχθούν στο βάθρο. Και τον φέραμε σχεδόν δια της βίας για να δώσει οδηγίες στον μαρμαροτεχνίτη που έκαμε τη χάραξη τόσο διακριτικά στη δεξιά πλευρά του βάθρου και στη θέση που έπρεπε.

Τελειώνοντας, την ιστορία του Σακελλαρίου για τον Δαμασκηνό ας μου επιτραπεί να ζητήσω την κατανόησή σας γιατί μακρηγόρησα για το έργο αυτό της Κορίνθου, αλλά κάποια πράγματα έπρεπε νομίζω κάποτε να ειπωθούν.

*
* * *

Πριν κλείσω αυτή την πραγματεία για τον γλύπτη Φάνη Σακελλαρίου και το έργο του να ειπώ ότι στις προθέσεις του ήταν να δώσει στην Κορινθία ακόμη κάποια μνημειακά έργα που μελετούσε τα τελευταία χρόνια, αλλά δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει.

Στον τόπο καταγωγής του τη Στυμφαλία μελετούσε να στήσει έναν κολοσσιαίο Ηρακλή τοξότη να τοξεύει τις Στυμφαλίδες όρνιθες. Είχε μάλιστα επιλέξει και τη θέση πάνω σε ένα ύψωμα με πανοραμική θέα πλάι στη λίμνη, όπου και θα ζωντάνευε τον άθλο που έκανε εδώ ο μυθικός ήρωας. Στην Αρχαία Κόρινθο ήθελε να κάνει τον Απόστολο Παύλο και να χαράξει στο βάθρο του ένα απόσπασμα από τον «Ύμνο της Αγάπης» που αναφέρεται στην Α΄ προς Κορινθίους επιστολή του.

Στην Κόρινθο ήθελε να στήσει τον Πήγασο να δαμάζεται από τον Βελλερεφόντη, όπως ιστορεί ο πανάρχαιος Κορινθιακός μύθος, και είχε πλάσει στον πηλό το πρόπλασμα του σε μικρή κλίμακα έτοιμο για να παντογραφηθεί σε διαστάσεις μεγάλου έργου (εικ. 21). Την εκτέλεση αυτού του έργου, σημείο αναφοράς για την Κόρινθο, την είχε προτείνει στους αρμόδιους τοπικούς παράγοντες οι οποίοι το συζητούσαν χωρίς ποτέ να πάρουν απόφαση κι αφού πέρασε καιρός χωρίς να λάβει απάντηση, ο γλύπτης προχώρησε σε χύτευση στη μικρή κλίμακα του περίτεχνου αυτού έργου το οποίο και υπάρχει στο εργαστήριό του. Επίσης είχε αρχίσει να σχεδιάζει ένα

Εικ. 21 Ο Βελλερεφόντης δαμάζει τον Πήγασο.
«Ἐνταύθα δέ φασι τὸν Πήγασον ἀλῶναι ὑπὸ Βελλεροφόντου πτηνὸν ἵππον...» (Στράβων, Η. 6,21)

Εικ. 22 Ο Διογένης στην Κόρινθο ψάχνει με το φανάρι για ...άνθρωπο

Διογένη (εικ. 22) να κρατάει φανάρι για να ψάχνει να βρει άνθρωπο όπως λέει ο μύθος και μια Λαΐδα για να σπηθούν στην Κόρινθο. Επίσης ήθελε να κάμει και τον Πίνδαρο τον αρχαίο ποιητή των επίνικων ύμνων για τους νικητές των αρχαίων Νεμέων και των Ισθμίων αγώνων που ετελούντο στην Κορινθία. Για όλα αυτά τα έργα είχε μάλιστα κάνει τα πρώτα σχέδια στο χαρτί αλλά κι αυτά τα οράματά του έμειναν ανεκπλήρωτα.

Να ειπώ τελειώνοντας ότι ο Φάνης Σακελλαρίου, εκτός από διάσημος γλύπτης ήταν και σπουδαίος χαρακτήρας και άφησε πίσω του ιδιαίτερου κάλλους και ανεκτίμητης καλλιπενικής αξίας χαρακτηριστικά έργα ζωγραφικής σε πουαντογραφίες, χαλκογραφίες, ξυλογραφίες. Για να πάρουμε μια ιδέα για το έργο του και σε αυτόν τον τομέα της

καλλιτεχνίας παρουσιάζω εδώ δύο χαρακτηριστικά που αντιπροσωπεύουν και τις προτιμήσεις του στους ξωμάχους των βουνών και της θάλασσας της Κορινθίας²¹.

Εικ. 23 Τσέλιγκας της Ζήρειας

Εικ. 24 Τρατολόγος του Κορινθιακού

Πρόκειται για τον «Τσέλιγκα της Ζήρειας» (εικ. 23, πουαντογραφία) και τον «Τρατολόγο του Κορινθιακού» (εικ. 24, χαρακτηριστικό).

21 - Σπ. Μικόπουλος, Ο γλύπτης Φάνης Σακελλαρίου. Φιλολογική Πρωτοχρονιά 2001. Σελ. 193-197

Εικ. 25 Προσευχόμενη αμαρτωλή

Μερικά από τα χαρακτηριστικά του κοσμοούν λογοτεχνικά περιοδικά και βιβλία σημαντικών Ελλήνων λογοτεχνών μεταξύ των οποίων «Το τραγούδι της Γης» του Μυριβήλη. Στο βιβλίο αυτό υπάρχουν εννέα ζωγραφικά σχέδια. Εδώ βλέπουμε το τελευταίο που το ονομάζει «προσευχόμενη αμαρτωλή» (εικ. 25). Στα έργα αυτά είναι προφανής η αλληλοεπίδραση της ζωγραφικής και της λογοτεχνίας.

Σε μικρό απόσπασμα από κείμενο που παραθέτω ο Μυριβήλης γράφει: (...) «Κύριε, Κύριε, σαν έλθει το πλήρωμα του χρόνου, σαν θα κατέβει η χρυσή σου νεφέλη ως τη γη να βρέξει τη Μεγάλη Συχώρηση πάνω σε δίκαιους και άδικους, Κύριε λυπήσου τις αμαρτίες του. Κύριε, σε ικετεύω, λυπήσου τις αμαρτίες μου. Μην μου τις συχωρέσεις γιατί μέσα στη συχώρηση, είναι η λήθη. Μην σηκώσεις από πάνω τη μνήμη τους γιατί ό,τι μείνει θα είναι η άνανθη στάχτη. Κύριε, σώστε τις αμαρτίες μου». (...)

Εικ. 26,27 & 28 Αυτοπροσωπογραφίες
του Φάνη Σακελλαρίου

Πριν τελειώσω την αναφορά μου στα έργα του αυτής της τεχνοτροπίας παρουσιάζω εδώ τρεις προσωπογραφίες του εαυτού του που τις είχε κάνει σε νεότερη ηλικία (εικ. 26, 27 & 28).

Η τρίτη κάτω δεξιά είναι πουαντογραφία. Τις υπογράφει και τις τρεις παραθέτοντας τη χρονολογία 1952.

Να προσθέσω τέλος ότι μια πουαντογραφία του έχει δημοσιευτεί στην εφημερίδα «Εμπρός» (27-11-1952) με το ακόλουθο σχόλιο: «Τσπανόσπιτο στη Ζήρεια. Απόσπασμα από πουαντογραφία του γλύπτη και πουαντογράφου Φάνη Σακελλαρίου για ην τέχνη του οποίου ο διάσημος Γαλάνης είπε ότι είναι καταπληκτική. Σημειώνουμε ότι η Ελλάς δεν έχει άλλον στιγματογράφο σαν τον Σακελλαρίου». Το έργο αυτό υπάρχει σήμερα στην ατομική συλλογή του δημιουργού του. Ελπίζω κάποτε να δοθεί η ευκαιρία για την παρουσίαση και σε αυτόν του τομέα της καλλιτεχνίας, του έργου του αλψομόντου Φάνη Σακελλαρίου. Ελπίζω.

Στις αρχές του 2000 η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας με νομάρχη τότε τον κ. Άγγελο Μανωλάκη τον είχε τιμήσει για το έργο του σε ειδική εκδήλωση μαζί με έναν άλλον κοινό μας φίλο, μουσταγωγό της έβδομης τέχνης, τον σκηνοθέτη Βασίλη Γεωργιάδη από το Ξυλόκαστρο. Και οι δύο έφυγαν από τη ζωή μέσα σε τρεις μήνες μετά τη βράβευσή τους. Τους βλέπουμε εδώ αγκαλιασμένους λες και είχαν συμφωνήσει να ταξιδέψουν μαζί «Παρά δημον όνειρων» όπως λέει ο Σεφέρης σε ένα του ποίημα. Το παραθέτω στη μνήμη τους, λοιβί και αφιέρωμα, αντί για μνημόσυνο.

Φάνης Σακελλαρίου

Βασίλης Γεωργιάδης

Παρά δημον όνειρων

Δέν έχει άσφοδίλια, μενεξέδες, μήτε ύάκινθους.

Πώς νά μιλήσεις μέ τούς πεθαμένους;

*Οί πεθαμένοι ξέρουν μονάχα τή γλώσσα τών λουλουδιών
γι' αυτό σωπαίνουν.*

*Ταξιδεύουν καί σωπαίνουν, ύπομένουν καί σωπαίνουν
παρά δημον όνειρων, παρά δημον όνειρων.*

Γ. Σεφέρης

Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

1. Γιοφύλλης Φώτος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Τέχνης*, Τόμος Β΄, 1963
2. Λυδάκης Στέλιος, *Γλυπτική*, 1981
3. Χρήστου Χρύσανθος, *Νεοελληνική Γλυπτική*, 1982
4. Παυλόπουλος Δημητρ., *Ζητήματα Νεοελληνικής Γλυπτικής*, Αθήνα 1998
5. Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, *Ζωγράφοι - Γλύπτες - Χαράκτες*. 16ος - 20ος Αιώνας. Τόμος 4ος. Εκδ. Οίκος Μέλισσα.
6. Περιοδικό Αίπυτος, *Τεύχη 20, του 1999 και 21, 22 του 2000*

Άρθρα και Μελετήματα για τον Γλύπτη Φάνη Σακελλαρίου

1. Βέης Ν., *Ναυτιλιακά Χρονικά*, 28 Νοεμβρίου 1954
2. Σταμπολής Ν., *Αλήθεια*, 3 Απριλίου 1956
3. Μυριβήλης Στρ., *Μορέας*, 15 Μαρτίου 1960
4. Τζαβέλλας Φ., *Εφημ. Ακρόπολις*, 19 Ιανουαρίου 1960
5. Δόξας Τ., *εφημ. Πατρίς*, 24, 25 και 27 Μαρτίου 1962
6. Σακελλαρίου Φ., *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, 1972
7. Λάσκαρης Κ., *Εφημ. Τα Νέα*, 23 Φεβρ. 1974

Ο Πάνας του Σακελλαρίου σε πλαστελίνη

